

บทที่ 2

ความเป็นมาของพระสุริยเทพในอินเดีย

มนุษย์เรียนรู้ความเป็นไปของ “ดวงอาทิตย์” นับตั้งแต่การเคลื่อนที่จากขอบฟ้าทางทิศตะวันออกในยามเช้าและโคจรผ่านท้องฟ้าสู่ทิศตะวันตกในยามเย็น ทั้งนี้ “ลักษณะกายภาพ” และ “การเคลื่อนที่” นำมาซึ่งแสงสว่าง พลังงานความร้อน การเปลี่ยนแปลงของคืนวันและฤดูกาล อันส่งผลสำคัญต่อการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง

หากแต่แรกเริ่มมนุษย์ยังไม่เข้าใจความเป็นไปของธรรมชาติ จึงมักเชื่อว่าปรากฏการณ์ดังกล่าว เป็นผลที่เกิดขึ้นภายใต้อำนาจและการดลบันดาลจากองค์เทวะเบื้องบนเช่นเดียวกับความเป็นไปในธรรมชาติอื่นๆ มนุษย์จึงยกย่องบูชา “ดวงอาทิตย์” ในฐานะเทพเจ้ามาแต่นั้น ดังปรากฏแนวคิดและคติความเชื่อในหลายกลุ่มวัฒนธรรมโบราณรวมทั้ง “อินเดีย”¹

1. ความเป็นมาของพระสุริยะในอินเดีย

พระสุริยะ หรือ พระสุรยะ (Surya) (ภาพที่ 1) เป็นเทพสำคัญสูงสุดในกลุ่มเทพแห่งแสงอาทิตย์ ทั้งยังเป็นหนึ่งในเทพนพเคราะห์ (Navagrahas) ภายใต้พระนาม “ระวี” (Ravi) โดยได้รับยกย่องในฐานะ “ครหปติ” (Grahapati) อันหมายถึง ราชแห่งดาวเคราะห์ทั้งหลาย²

ความเชื่อในพลังอำนาจแห่งดวงอาทิตย์นั้นคงเกิดขึ้นราวก่อนสมัยพระเวท ดังปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรม เช่น ภาพเขียนสี ภาพสลักบนเพิงผาหรือก้อนหินในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ (ภาพที่ 2) กลุ่มตราประทับดินเผา (seal) เครื่องมือเครื่องใช้ ตลอดจนเครื่องประดับในวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ (ภาพที่ 3) โดยมีรูปแบบสำคัญคือ การแสดงสัญลักษณ์ดวงอาทิตย์อย่างง่าย ๆ ทั้งนี้ความมุ่งหมายในการสื่อความ ส่วนหนึ่งน่าจะแสดงถึงความสัมพันธ์กับแนวคิดบทบาทความสำคัญของดวงอาทิตย์ที่มีต่อสังคมมนุษย์ อาจกล่าวได้ว่า

¹การยกย่องบูชาดวงอาทิตย์นั้นปรากฏหลายในอารยธรรม เช่น อียิปต์ บาบิโลน โรมัน กรีก รวมทั้งในเอเชีย เช่น เปอร์เซีย เนปาล จีน ญี่ปุ่น อเมริกาใต้ เช่น เม็กซิโก เปรู เป็นต้น โดยแต่ละแห่งนั้นมีชื่อเรียก “ดวงอาทิตย์” ในฐานะเทพเจ้าแตกต่างกันไป หากแต่มีบทบาทร่วมสำคัญ คือ การเป็นผู้ให้ชีวิตแก่สรรพสิ่ง และประทานความอุดมสมบูรณ์ ดูรายละเอียดใน B.C.Sinha, *Hinduism and Symbol Worship* (Delhi : Agam kala Prakashan, 1983), 75-76. Madanjeet, Singh and others, *The Sun (in Myth and Art)* (Great Britain : Thames and Hudson Ltd. , 1993).

²Enamul Haque, *Bengal sculptures* (Dhaka : Bangladesh Nation Museum, 1992), 179.

ความเชื่อในบทบาทหน้าที่บางส่วนของดวงอาทิตย์นั้นมีความเป็นไปได้ยิ่งที่จะทับซ้อนและสัมพันธ์กับความเชื่อการบูชา “ไฟ” ในกลุ่มชนพื้นเมือง³ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทการเป็นผู้ให้กำเนิดผู้รักษาคุ้มครอง และผู้ทำลาย⁴ ต่อมาไม่นานนักแนวคิดดังกล่าว ได้ถูกผนวกกลืนเข้ากับคติการบูชาดวงอาทิตย์ในฐานะเทพเจ้าของชาวอารยันผู้มาใหม่ก่อให้เกิดการเชื่อมโยงทางความคิดที่ว่า “ดวงอาทิตย์ คือ ดวงไฟแห่งจักรวาลอันเป็นแหล่งที่มาของดวงไฟทั้งปวงในโลก”⁵ ดวงอาทิตย์จึงควรได้รับการบูชากายกย่องในฐานะเทพเจ้า

2. พระสุริยะและกลุ่มเทพแสงอาทิตย์

ความเชื่อในคุณประโยชน์จากดวงอาทิตย์ไม่เพียงแต่ส่งผลดีทางกายภาพเท่านั้น หากยังเกี่ยวเนื่องโดยตรงต่อจิตใจ เช่น การขับไล่ความมืดอันนำมาซึ่งความกลัว ความหนาวเย็น อันตรายจากภัยต่างๆ ด้วยความสดใส ความอบอุ่นจากแสงสว่างที่ดวงอาทิตย์ประทานให้อันเป็นสัญลักษณ์มงคลและความรุ่งโรจน์แห่งชีวิต ด้วยคุณประโยชน์เหล่านี้จึงปรากฏแนวคิดการยกย่องบูชา “คุณลักษณะและความสำคัญของดวงอาทิตย์” ไม่เพียงเฉพาะรูปลักษณ์หรือสภาวะใดเท่านั้น หากครอบคลุมคุณลักษณะและสภาวะสำคัญทั้งหมดผนวกพร้อมกับแนวคิด “บุคลาธิษฐานแห่งแสงอาทิตย์”

“กลุ่มเทพแสงอาทิตย์” (Sun Gods or Solar Deities) นับเป็นผลพวงทางความคิดและความเชื่อดังกล่าวที่เกิดขึ้น ทรรศนะของนักวิชาการโดยมากเชื่อว่า กลุ่มเทพนี้ประกอบด้วยเทพสำคัญ 6 องค์ ได้แก่ **สุริยะ หรือ สุริยะ (Surya)** **สวิตฤ (Savitr)** ผู้กระตุ้นและก่อให้เกิดชีวิต **วิษณุ (Visnu)** ผู้ครอบครอง **ปุษณ (Pusan)** ผู้บำรุง ดูแล **อภิบาล** **มิตร (Mitra)** ผู้ผูกพันกับดวงตะวัน และ **อุษา (Usa)** เทวีผู้มอบแสงสว่างอย่างรุ่ง

ต่อมาภายหลังได้เพิ่มจำนวนขึ้นอีก 5 องค์ ได้แก่ **อัศวิน (Asvins)** ผู้มีความคล่องแคล่วว่องไว **ไววัสวัต (Vivasvat)** ผู้มอบความสว่าง สดใส **ทักษะ (Daksa)** ผู้มีความเชี่ยวชาญ

³ สุนทร ณรงชี, **ปรัชญาอินเดียประวัติและลัทธิ** (กรุงเทพ : พิพิธวิทยา, 2525), 3.

⁴ Ayodhya Chandraya Dass, **Sun Worship in Indo - Aryan religion and Mythology** (Delhi : Indian Book Gallery, 1984), 2.

⁵ คัมภีร์เชนตอเวสตะ นับเป็นหลักฐานบันทึกเกี่ยวกับลัทธิบูชาไฟที่เก่าแก่สุดได้ยกย่อง Mitra เป็นอาทิตย์เทพมีความสำคัญสูงสุด เชื่อว่า การนับถือพระสุริยะรวมทั้งเทพอื่นๆ ในอินเดียส่วนหนึ่งนั้นเป็นผลจากอิทธิพลของคัมภีร์ดังกล่าว ดังปรากฏความคล้ายคลึงทั้งทางภาษาศาสตร์ และศาสนศาสตร์ ดูใน T.A.Gopinatha Rao, **Elements of Hindu Iconography Vol.I part II** (New York : Mortal Banarasisdass, 1968), 301.

ธาดฤ (Dhatr) ผู้สรรค์สร้าง และ มาร์ตันตะ (Martanda) ผู้สืบทอดจากมริดานตะ⁶

ในกลุ่มเทพแห่งแสงอาทิตย์มีเพียง**พระสุริยะ**เท่านั้น ที่ได้รับการกำหนดในลักษณะรูปธรรมมากที่สุด คือ **ดวงอาทิตย์** ประกอบกับเมื่อพิจารณาจากพระนาม “Surya” ยศกะ (Yaska) ผู้รจนาคัมภีร์นิรุกตะ (Nirukta) อธิบายว่า มีที่มาจากรากศัพท์ภาษาสันสกฤตในหมวดคำกริยาต่อไปนี้

Sr (เคลื่อน)

Su (กระตุ้น ส่งเสริม)

Suir (เผยแผ่)⁷

คำว่า “Surya” จึงสื่อถึงบทบาท ลักษณะของดวงอาทิตย์ ผู้เคลื่อนที่และเดินทางเพื่อมอบแสงสว่าง พลังงานความร้อน และประทานชีวิตแก่มวลสรรพสิ่งบนโลก⁸

ขณะที่เทพองค์อื่นๆมักได้รับการกำหนดบทบาทในฐานะพลังงานจักรวาลอันเป็น **ลักษณะนามธรรม** โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **สวิตฤ (Savitr)** เทพผู้ให้ความสว่างไสวแก่สวรรค์ บรรยากาศและพื้นพิภพรวมทั้งเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดชีวิต⁹ พระองค์ได้รับการบรรยายว่ามีรูปลักษณะงดงามราวกับทองคำซึ่งมีความโดดเด่นมากที่สุดในกลุ่มก็ว่าได้ อีกทั้งยังมีบทสวดสรรเสริญเป็นเอกเทศในจำนวนใกล้เคียงกับพระสุริยะ ดังนั้น **สวิตฤ** จึงถือเป็นเทพที่มีบทบาทความสำคัญยิ่งพ้องกับความนิยมในการเรียกขาน หรือกล่าวถึง ดวงอาทิตย์ในฐานะเทพเจ้าช่วงแรกๆว่า **สวิตฤ หรือ สวิตระ รวมทั้ง สวิตรี**

ด้วยบทบาทหน้าที่ของ **สวิตฤ** ตัวแทนแห่งจิตวิญญาณ และ **สุริยะ** ตัวแทนแห่งกายภาพ มักมีความซ้ำซ้อนและคล้ายคลึงกัน จึงเป็นการยากที่จะแยกคุณลักษณะของเทพทั้งสองออกจากกันได้อย่างชัดเจน ดังบ่อยครั้งที่ความในคัมภีร์มักกล่าวถึงบทบาทความสำคัญของเทพทั้งสองนี้ปะปน

⁶ชื่อและจำนวนเทพกลุ่มนี้ไม่อาจกำหนดได้แน่นอนลงไปในทุกเขตเพราะมีการกล่าวไว้หลายความเห็น รวมถึงปัจจัยความแตกต่างในชนชาติผู้นับถือและยุคสมัยที่เปลี่ยนไป ดูใน Dass, Sun Worship in Indo - Aryan religion and Mythology, 26-30.

⁷Shanti Lal Nagar, Surya and Sun cult (New Delhi : Aryan Books International, 1995), 66.

⁸นอกจากนี้ยังปรากฏพระนามและสมญานามต่างๆ ของพระสุริยะอีกมากมายกว่า 108 พระนาม เพื่อสื่อความหมายถึงบทบาท ความสำคัญ และเทวลักษณะ เช่น Bhaskara Dinakara Ravi Mihira Vivaswat Rasmivat Ansuman Aryama ดูใน Dass, Sun Worship in Indo - Aryan religion and Mythology, 34-35.

⁹ปรากฏบทสวดสรรเสริญบูชา สวิตฤ ในคัมภีร์ฤคเวทจำนวน 11 บท ส่วนพระสุริยะปรากฏบทสวดสรรเสริญบูชาในคัมภีร์ฤคเวทจำนวน 10 บท ดูใน A.A.Macdonell, The Vedic Mythology (Varanasi : Indological Book House, 1971), 30-32.

กันหรือเรียกแทนกันและกัน จนกระทั่งความสับสนดังกล่าวได้รับการผนวกรวมกันในที่สุดภายใต้คุณลักษณะความเป็น “รูปธรรม” ยังผลให้ “พระสุริยะ” ได้รับยกย่องเป็นเทพสูงสุดในกลุ่มเทพแสงอาทิตย์ โดยควบรวมพลังอำนาจทั้งหมดแห่งแสงอาทิตย์เข้าเป็นหนึ่งเดียว

3. บทบาท ความสำคัญและแนวคิดเกี่ยวกับพระสุริยะในยุคต่างๆ

3.1 ยุคพระเวท

พระสุริยะ ดำรงอยู่ในฐานะเทพสำคัญสูงสุดร่วมกับ พระวรุณ พระอินทร์และพระยม โดยถือเป็นเทพผู้ก่อเกิดแสงสว่างไสวแก่สวรรค์ บรรมายาศ และพื้นพิภพ

ครั้นต่อมาพระวรุณ และพระยม ถูกลดบทบาทความสำคัญลงและเสื่อมความนิยมไปมากที่สุด โดยเกิดเทพเจ้าองค์ใหม่เข้ามาแทนที่ คือ **พระอัคนี** ส่วนพระอินทร์และพระสุริยะยังคงได้รับการยกย่องบูชาอยู่และทวีบทบาทมากยิ่งขึ้น ดังปรากฏการนับถือเทพทั้งสามองค์รวมกันเป็นเทพสูงสุดที่เรียกว่า “**ตรีมูรติ**” แห่งยุคพระเวท¹⁰

ในยุคพระเวท แนวคิด - บทบาทสำคัญของพระสุริยะมีหลายประการ ได้แก่

- ทรงเป็นผู้ประทานชีวิต เป็นวิญญาณแห่งจักรวาลและสรรพสิ่งทั้งที่เคลื่อนที่ได้และไม่ได้¹¹

- ทรงเป็น “เทวนัมจักษุ” (Devanam caksuh)¹² โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นดวงตาของ วรุณ มิตรและอัคนี คำกล่าวนี้ยังอาจชี้ให้เห็นแนวคิดที่สัมพันธ์กับความบางส่วนในคัมภีร์เซนต์เวสตะที่ว่า ดวงอาทิตย์เป็นดวงตาของอหุรมาสดา (Ahura Mazda)¹³

- ทรงเป็นผู้รับรู้ มองเห็นความเป็นไปในสามโลก ได้แก่ บรรมายาศ พื้นพิภพ และผืนน้ำ¹⁴

นอกจากนี้ในคัมภีร์ฤคเวทยังปรากฏความสัมพันธ์ระหว่างพระอินทร์และพระสุริยะ หรือ สวิตฤ โดยถือเป็นเทพองค์เดียวกันเพราะพระอินทร์สามารถปรากฏกายได้หลายแบบ ในบางรูปแบบพระอินทร์ก็ได้รับการบรรยายว่า มีแสงสว่างโชติช่วงดังดวงอาทิตย์และสามารถเดินทางเคลื่อนที่ได้รวดเร็วยิ่งกว่าความคิด¹⁵

ในส่วนการกำเนิดของพระสุริยะปรากฏทั้งเชิงเทพปกรณัม และแนวคิดเกี่ยวกับจักรวาล หากแต่โดยรวมนั้นยังคงมีความสับสนไม่แน่นอน

¹⁰Dass, Sun Worship in Indo- Aryan religion and Mythology, 16.

¹¹Macdonell, The Vedic Mythology, 30.

¹²Dass, Sun Worship in Indo- Aryan religion and Mythology, 122.

¹³Macdonell, The Vedic Mythology, 32.

¹⁴Ibid., 30.

¹⁵Ibid., 55.

แนวคิดสำคัญมีดังต่อไปนี้

- ทรงถือกำเนิดจากเทพบิดา-มารดา ถือเป็นบุตรของทยาอุส (Dyaus) กับ เทวีอิตติ (Aditi)¹⁶
- ทรงเป็น “สวัยัมภู” (ผู้ที่เกิดได้ด้วยตนเอง) จากการซ่อนตัวอยู่ในมหาสมุทร¹⁷ การระบุกำเนิดเช่นนี้อาจเพื่อต้องการแสดงถึงความยิ่งใหญ่ อีกทั้งแสดงนัยธรรมชาติของดวงอาทิตย์ คือ การเริ่มต้นในแต่ละวันที่ดวงอาทิตย์จะโผล่พ้นขอบฟ้าในยามรุ่ง และลับหายไปจากขอบฟ้าในยามเย็น เทียบเคียงได้กับการเร่ร่างกายของดวงอาทิตย์เพื่อเฝ้ารอช่วงเวลาภายใต้ผืนน้ำขนาดใหญ่
- เกิดจากแนวคิดกำเนิดจักรวาล บุรุษผู้มีร่างกายใหญ่ (Purusa) ได้พลีตนเพื่อสร้างโลก บรรดาเทพะถืออุบัติขึ้นจากส่วนต่างๆ ของร่างกายบุรุษนั้น โดยพระสุริยะได้อุบัติขึ้นจากดวงตา¹⁸

3.1.1 รูปลักษณ์ของพระสุริยะ

ยุคพระเวทแม้ยังไม่ปรากฏการบรรยายลักษณะที่ชัดเจนนัก โดยอธิบายถึงอย่างคร่าวๆ ว่า ทรงมีพระวรกายสีทองเปล่งประกายเรืองรอง หนวดเคราสีทอง¹⁹ ขณะที่ “ราชรถ” พาหนะของพระสุริยะกลับมีลักษณะคำบรรยายที่ชัดเจนและกล่าวถึงอย่างบ่อยครั้ง เช่น เป็นราชรถเทียมด้วยม้าชั้นดีเพศผู้ 1 ตัว เรียกว่า “เอตสะ” (Etasa) หรือ 7 ตัว บางครั้งเป็นม้าชั้นดีเพศเมียก็มี เรียกว่า “หริตะ” (Haritah) ในส่วนจำนวนของม้านี้บางครั้งก็มากเกินไปจนไม่สามารถระบุได้²⁰

“การเคลื่อนที่ข้ามผ่านท้องฟ้า” และ “ลักษณะกายภาพ (สีที่มองเห็น)” ของพระองค์นั้น นับเป็นเหตุหนึ่งของแนวคิดที่เทียบเคียงกับสัญลักษณ์วัตถุและสิ่งมีชีวิต เช่น พระอาทิตย์มีลักษณะเหมือนจักรหรือวงล้อ ดังปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทหลายตอน²¹ โดยเฉพาะการเทียบเคียง

¹⁶ อันเป็นที่มาของชื่อกลุ่มเทพอาทิตย์ (Adityas) เนื่องด้วยมีกำเนิดจากเทวีอิตติ (Aditi) ทั้งนี้กลุ่มเทพดังกล่าวถือว่ามีความเก่าแก่อย่างยิ่ง โดยจำนวนแรกที่ได้รับการกล่าวถึงคือ 7-8 องค์ ต่อมาในช่วงปุราณะได้กำหนดเทพอื่นๆ เพิ่มเติมรวมทั้งปรากฏพระนาม พระสุริยะ รวมด้วย จึงมีจำนวนเทพรวม 12 องค์ ซึ่งจำนวนดังกล่าวยังแสดงความสัมพันธ์กับจำนวนของเดือนทั้งสิบสองใน 1 ปี ดูใน Rao, Elements of Hindu Iconography Vol.I part II, 299.

¹⁷ Macdonell, The Vedic Mythology, 30.

¹⁸ Ibid., 31.

¹⁹ Alain Danielou, Hindu Polytheism (London : Routledge Kegan Paul, 1964), 94. อ้างถึงใน อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ , 2523), 32.

²⁰ Macdonell, The Vedic Mythology, 30.

²¹ Ibid., 31.

พระสุริยะดั่งนกสีแดง หรือ นกขนาดใหญ่ เช่น นกอินทรี เหยี่ยว ซึ่งมีความแข็งแรง บินได้สูง และมีความว่องไว²² รวมทั้งครุฑมัน (Garutman) นกแห่งท้องฟ้า อีกทั้งการอุปมาความสง่างามของพระองค์เทียบกับนกยูงก็ได้รับการกล่าวถึงเช่นกัน เช่นเดียวกับ “พลังอำนาจ” ซึ่งมักเทียบเคียงได้กับความแข็งแรงของวัวหนุ่ม หรือ ม้าชั้นดีสีขาวสว่าง²³ หรือสัตว์สี่เท้าเขาเดียว (Unicorn)²⁴

3.2 ยุคหลังพระเวท

ในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและปรับลดบทบาทความสำคัญของเทพเจ้ายุคพระเวทลงจากเดิม รวมทั้ง พระสุริยะ ซึ่งแม้ไม่ได้รับการยกย่องในฐานะเทพสูงสุดดังเดิม หากแต่แนวคิดเชิงบทบาทและหน้าที่ของพระองค์ที่มีต่อสังคมมนุษย์ยังคงได้รับความสำคัญในสังคมอินเดีย ดังสะท้อนผ่านมหากาพย์สำคัญ เช่น รามายณะ (Ramayana) และ มหาภารตะ (Mahabharata) โดย มหากาพย์ทั้งสองเรื่องนั้นนอกจากมีเนื้อหาเกี่ยวกับการทำสงครามที่ยิ่งใหญ่แล้ว ส่วนหนึ่งยังแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และเทพเจ้า²⁵ ดังจะเห็นได้จากการสร้างชาติวงศ์ของตัวละครสำคัญให้สืบเชื้อสายศักดิ์สิทธิ์โดยถือกำเนิดจากเทพเจ้า

- การเป็นต้นวงศ์ “สุริยวงศ์” กำเนิดแห่งพระราม ใน รามายณะ²⁶
- การเป็นผู้ประทานกำเนิด “สุครีพ” ราชาแห่งวานร ใน รามายณะ
- การเป็นผู้ประทานกำเนิด “กัณณะ” ให้แก่นางกุนตี ใน มหาภารตะ

รวมถึงการอำนวยการ หรือ ชี้นำการแก้ปัญหาจากองค์เทวะก็เป็นส่วนสำคัญที่ปรากฏ

²²แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างดวงอาทิตย์และนกอินทรี อาจเริ่มจากการมองเห็นด้วยตาเปล่าของมนุษย์ นกอินทรีสามารถบินได้สูง เมื่อมองจากพื้นดินจึงดูคล้ายว่า นกนั้นอยู่ใกล้พระอาทิตย์มาก อาจเป็นเหตุให้นกอินทรีได้รับยกย่องเป็นนกแสงอาทิตย์ในสมัยโบราณ ดูใน Nanditha Krishna, *The Art and Iconography of Visnu – Narayana* (Bombay : Taraporevala, 1980), 72.

²³Macdonell, *The Vedic Mythology*, 31.

²⁴ดังปรากฏในตราประทับที่ใช้กันในอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ ทั้งนี้ลักษณะดังกล่าวอาจสอดคล้องกับฉายาหนึ่งของพระสุริยเทพว่า “เอกศฤงคะ” อันหมายถึง “มีลำแสงเป็นเอก” แต่คำๆ เดียวนี้อาจแปลอีกอย่างได้ว่า “ผู้มีเขาเดียว” ดูใน นันทนา ชุตติวงศ์, “หลักเบื้องต้นในการศึกษารูปประติมาของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ตอน 2 ” *ศิลปากร* 36, 2 (มีนาคม-เมษายน 2538) : 49.

²⁵A.G.Mitchell. *Hindu God and Goddesses* (London : Her Majesty's Stationery Office, 1982), vi.

²⁶ทั้งนี้ต่อมาจะเป็นต้นกำเนิดของ “วงศ์กษัตริย์” ต่อไป ดังมักเรียกว่า “Surya-vamsa” ดูใน Dass, *Sun Worship in Indo - Aryan religion and Mythology*, 94-95.

เช่นกัน โดยมีความสำคัญยิ่งในมหาภารตะ

- เป็นผู้ประทานพรและความอุดมสมบูรณ์
- เป็นผู้หยั่งรู้ความเป็นไปทั้งปวงและชี้แนะหนทางการไขปัญหา
- ได้รับการยกย่องเป็นราชาแห่งเทวะ (Devesvara)

จากตัวอย่างข้างต้นไม่เพียงแสดงถึงความสำคัญของ “พระสุริยะ” เท่านั้น หากยังบ่งบอกได้ถึงพัฒนาการแนวคิดเกี่ยวกับรูปลักษณ์ของพระสุริยะ ซึ่งมีแบบแผนความเป็นมนุษย์ที่ชัดเจนขึ้น คือ เป็นบุรุษรูปร่างประทับบนราชรถตกแต่งด้วยเครื่องประดับและอาวุธ²⁷

ในช่วงต้นคริสต์กาล หรือ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 5 เป็นต้นมา ความเชื่อในการบูชาเทพแห่งแสงอาทิตย์และพระสุริยะ ได้รับการยกย่องและแพร่หลายมากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะทางอย่างยิ่งตอนเหนือของอินเดีย ช่วงดังกล่าวบรรดาหลักฐานทางโบราณคดีและวรรณกรรม คัมภีร์ทางศาสนาจำนวนมากต่างแสดงให้เห็นถึง อิทธิพลความเชื่อระยะแรกที่ได้รับการเผยแพร่จากพราหมณ์แห่งศกะทวีป ผู้บูชาพระสุริยะ²⁸ ผนวกกับแบบแผนและพิธีกรรมซึ่งได้รับจากนักบวชอิหร่าน หรือเป็นที่รู้จักในนามของ “มาจ หรือ มัค” (Maga)²⁹ ผู้บูชาเทพแห่งแสงอาทิตย์และไฟ โดยเรื่องราวความเป็นมานั้นได้มีการกล่าวถึงอย่างพิสดารในคัมภีร์ปุราณะสมัยหลังหลายฉบับ เช่น ภวิษยตปุราณะ (Bhavishyat Purana) ศามพาปุราณะ (Samba Purana)

ความโดยสังเขปเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับ ศามพา (Samba) ซึ่งถูกเนรเทศออกนอกเมืองเพราะป่วยเป็นโรคเรื้อน และได้รับการบำบัดรักษาด้วยการบูชาพระสุริยะจากการแนะนำของนักบวชมัค จนกระทั่งได้หายเป็นปกติ ศามพา จึงได้นำลัทธิการบูชาดังกล่าวเข้ามาเผยแพร่และสถาปนาความสำคัญในอินเดีย ดังการสร้างเทวาลัยประดิษฐานรูปเคารพพระสุริยะพระนามว่า Sambhaditya ที่เมือง Mulasthanapura (เมืองMultan หรือ Mulasthanในปัจจุบัน) ริมฝั่งแม่น้ำ Chandrabhaga

²⁷Dass, Sun Worship in Indo - Aryan religion and Mythology, 94-95.

²⁸Rao, Elements of Hindu Iconography Vol.I part II, 301-302. อ้างจากการศึกษาของ Mr.Nagendranath Vasu ใน His Archeological Survey of Mayurabhanja เพื่อพิสูจน์การรับอิทธิพลลัทธิการบูชาเทพแห่งแสงอาทิตย์และพระสุริยะจากภายนอกของอินเดีย

²⁹เดิมอาศัยอยู่ในศกะทวีป อันเป็น ดินแดนของชนชาติซิดีเยียนซึ่งอยู่ทางภาคตะวันตกของอิหร่าน ทั้งนี้ ในคัมภีร์เซโนเวสตะ (Zend Avesta) อันเป็นหลักฐานบันทึกเกี่ยวกับลัทธิบูชาไฟที่เก่าแก่สุดได้ยกย่อง Mitra เป็นอาทิตย์เทพที่มีความสำคัญสูงสุด ดูใน Rao, Elements of Hindu Iconography Vol.I part II, 301.

นับเป็นเทวาลัยพระสุริยะแห่งแรกๆ ในอินเดีย³⁰

นอกจากนี้ยังมีการสร้างประติมากรรมพระสุริยะขึ้นในรูปแบบมนุษย์ โดย “การแต่งกาย หรือ ฉลองพระองค์” นับเป็นส่วนสำคัญหนึ่งซึ่งแสดงความใกล้เคียงและสัมพันธ์กับชาวศกะที่ป ผู้เผยแพร่แบบแผนในลัทธิดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคงไว้ซึ่ง “สายอวยังคะ” (Avyanga) หรือ ปลียังคะ (Paliyanga) สัญลักษณ์สำคัญแห่งเทพแสงอาทิตย์ในอิหร่าน และถือเป็นเข็มขัดศักดิ์สิทธิ์ประจำกายนักบวช³¹ โดยเข็มขัดนี้จะปรากฏในเทวรูปพระสุริยะตั้งแต่สมัยราชวงศ์กุษาณะเรื่อยมา

อย่างไรก็ดีแม้บทบาทความสำคัญของพระสุริยะจะทวีมากยิ่งขึ้นในช่วงหลังและเริ่มใกล้เคียงใกล้เคียงการเป็นลัทธิบูชาเอกเทศมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันก็ยังทรงไว้ซึ่งบทบาทการเป็นเทพพระเคราะห์ดังความบางส่วนใน คัมภีร์พททธารณยกะ อุปนิษัท (Bṛhadaranyaka Upanisad) และ คัมภีร์จันไทคยะ อุปนิษัท (Chandogya Upanisad) ได้กล่าวถึง บทบาทพระสุริยะในนาม “พระอาทิตย์” ว่าทำหน้าที่เป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออก รวมทั้งจัดอยู่ในกลุ่มโลกบาล 8 องค์ ดังในคัมภีร์พระมนู³²

ในยุคหลังพระเวทนี้พระสุริยะจึงมีบทบาททั้งในส่วนของ“เทพสูงสุดในกลุ่มเทพแสงอาทิตย์” และ เทพพระเคราะห์ ซึ่งทำหน้าที่เป็นเทพผู้รักษาทิศและคุ้มครองโลก

3.3 ยุคปุราณะ

ในยุคนี้มีการกล่าวถึง กำเนิด ความเป็นมา เรื่องราวเกี่ยวกับวงศ์วานของพระสุริยะทั้งเชิง เทวปกรณัม (สืบเชื้อสายจากเทพบิดร-มารดา) และการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับมหาเทพในยุค นั้นๆ เช่น

คัมภีร์ภวิษยัต ปุราณะ (Bhaviṣyat Purana) กล่าวว่า พระสุริยะถือกำเนิดจาก กัสยปะ (Kasyapa) และเพวีอิตติ (Aditi)³³

³⁰Shanti Lal Nagar, *Surya and Sun cult* (New Delhi : Aryan Books International, 1995), 56-57., Jitendra Nath Banerjea, *The Development of Hindu Iconography*, 5th ed. (New Delhi : Munishiram Manoharlal, 2002), 430.

³¹สัญลักษณ์สำคัญของพวกนับถือดวงอาทิตย์ หรือ โซโรอัสเตเรียน มีความหมายเทียบเท่าสายรุ้งหรือยัชโญปวีต ดูใน ผาสุข อินทราวุธ, “พระสุริยะสำริดพบที่เมืองโบราณ อ.ยะรัง จ.ปัตตานี” **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** (ฉบับภาคการศึกษาปลาย ปีการศึกษา 2529) : 128.

³²หม่อมเจ้าสุภัทสวัสดิ์ ดิศกุล, **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม**, ทรงเรียบเรียงจาก บทความของ นายกรมเลศวร ภัตตาคารย์ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2547), 171.

³³Nagar, *Surya and Sun cult* , 318.

คัมภีร์ศตปุถุ พระราหมณะ (Satapatha Brahmana) กล่าวว่า พระสุริยะถือกำเนิดจากดวงตาทั้งสองของพระพรหม หรือ การถือว่าพระสุริยะทรงเป็นโอรสแห่งพระพรหม ดังในคัมภีร์หริ-วิมสะ ปุราณะ (Harivamsa Purana)³⁴

3.3.1 เทวลักษณะ (ภาพที่ 4)

ได้รับการบรรยายในหลายคัมภีร์โดยมีลักษณะร่วมสำคัญ คือ เป็นบุรุษรูปร่างมีประภามณฑลอันแสดงถึงลักษณะหรือพลังแห่งดวงอาทิตย์ บางคัมภีร์ยังได้กล่าวถึงรายละเอียดปลีกย่อยอื่นๆ ต่างออกไป เช่น ลักษณะพระเนตร พระมัสสุ จำนวนพระกรบางครั้งมีจำนวนเพิ่มขึ้นตั้งแต่ 4, 6, 8 ไปจนถึง 12 กร แต่โดยมากนิยม 2 กร และในแต่ละพระกรจะทรงอาวุธ หรือ สัญลักษณ์วัตถุ เช่น กริช ดาบสั้น ไม้พลอง คทา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทรงดอกบัวในพระหัตถ์ทั้งสองอันเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงหน้าที่ในการสร้างชีวิตให้แก่สรรพสิ่ง³⁵ เช่นเดียวกับดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงเพื่อคุ้มครองและก่อกำเนิดชีวิตใหม่ในยามกลางวัน³⁶ การทรงดอกบัวในพระหัตถ์ทั้งสองนี้ยังถือได้ว่าเป็นเทวลักษณะสำคัญของพระสุริยะซึ่งไม่ปรากฏในเทพอื่นๆ

ในส่วนรูปแบบฉลองพระองค์ปรากฏทั้งแบบขนทางเหนือหรือชนจากศกะทวีป และแบบพื้นเมืองอินเดีย โดยมีเครื่องศราภรณ์และเครื่องประดับอย่างมากมาย

3.3.2 ชายาและโอรส - ธิดา

ได้รับการกล่าวถึงในหลายคัมภีร์ยังผลให้พระนามที่ปรากฏ อาจมีความแตกต่างคลาดเคลื่อนไป โดยชายาที่มีบทบาทสำคัญมีทั้งสิ้น 3 องค์ อันเป็นตัวแทนสภาวะการณธรรมชาติ 3 ประการ ได้แก่

- อุษา (Usa) เทพีแห่งแสงอาทิตย์ยามรุ่งอรุณ³⁷

³⁴Nagar, Surya and Sun cult , 319-320.

³⁵Margaret Studley, The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography (London : Routledge & Kegan Paul plc, 1985), 137.

³⁶เทียบเคียงลักษณะการแย้มของกลีบดอกบัวได้กับการส่องแสงของดวงอาทิตย์ในยามเช้า และการหุบของกลีบดอกบัวในยามเย็นเมื่อยามอาทิตย์อัสดง ดูใน Krishna, The Art and Iconography of Visnu – Narayana , 63.

³⁷อุษา มักได้รับการเชื่อมโยงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพระสุริยะ โดยปรากฏทั้งเป็นพี่สาวน้องสาว มารดา หึงอันเป็นที่รัก บางครั้งได้รวมเทพีปรตยุสา (Pratyusa) เทพีผู้ขับไล่ความมืดเข้าเป็นชายาด้วย ดูใน Dass, Sun Worship in Indo - Aryan religion and Mythology, 125.

- ศรัณยู (Saranyu) หรือ สุเรนุ (Surenu) หรือ ราชนี (Rajni) สุวรรจสา (Suvarcasa) ตัวแทนแห่งท้องฟ้า

- นิคุชภา (Nikshubha) หรือ ฉายา (Chaya) หรือ สวารณา (Savarna) ตัวแทนของแผ่นดิน

จากการพิจารณาพระนามซึ่งแทนสภาวะการณัธรรมชาติทั้ง 3 สิ่งนี้ พบว่าต่างมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับลักษณะกายภาพและความเป็นไปตามธรรมชาติของดวงอาทิตย์ นับตั้งแต่การปรากฏแสงแรกแห่งตะวันในยามเช้า (อุษา) การโคจรบนท้องฟ้า (ศรัณยู) จนกระทั่งยามเย็นเมื่อดวงอาทิตย์เริ่มคล้อยต่ำลงสู่ผืนดิน (นิคุชภา) และดับหายจากขอบฟ้าในที่สุด แนวคิดนี้จึงมีความเป็นไปได้ยิ่งที่จะมีพื้นฐานมาจากลักษณะธรรมชาติอย่างแท้จริงของดวงอาทิตย์

กลุ่มชาวยุทที่กล่าวถึงข้างต้นนั้นล้วนให้กำเนิดโอรส-ธิดาแก่พระสุริยะทั้งสิ้น เว้นเพียงเทพีอุษาเท่านั้นที่ไม่ปรากฏรายละเอียด โดยพระนามของโอรส-ธิดาองค์สำคัญที่มักได้รับการกล่าวถึง เช่น ไว-วัสวัต (Vivasvata) มนุ (Manu) ยม (Yam) ยมี (Yami) ยมุนา (Yamuna) สุรยา (Surya) ศานิ (Sani) สวารณิ (Savarni) เรวันตะ (Revanta) และพระอัศวิน (Asvins) เทพฝาแฝด ทั้งนี้การแสดงออกในเชิงประติมานวิทยาของกลุ่มบุคคลเหล่านี้มักแสดงในสัดส่วนขนาดเล็ก และอยู่ในตำแหน่งเบื้องล่างพระขงพระสุริยะลงมา

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนลิขสิทธิ์

3.3.3 เทพสุริย

พระอรุณเทพ (Aruna) มีหน้าที่เป็นสารถีขบราชรถของพระสุริยะ ด้วยเหตุที่พระอรุณนั้นมีร่างกายใหญ่โตพระพรหมจึงมีพระบัญชาให้พระอรุณนั้นมาทำหน้าที่ดังกล่าว เพื่อใช้ร่างกายช่วยกำบังและลดทอนความร้อนแรงจากลำแสงของพระสุริยะให้สาดส่องลงไปสู่โลกในปริมาณที่พอเหมาะ³⁸ การแสดงออกในเชิงประติมานวิทยาแสดงเป็นบุคคลขนาดเล็กปรากฏเพียงร่างกายท่อนบน ทำหน้าที่ขบราชรถโดยมักกุ่มสายบังเหียนไว้ในมือ

3.3.4 ราชรถ

ราชรถของพระสุริยะชื่อว่า มกรธวัช (Makaradhvaja) ที่มีเพียงล้อเดียว (Ekacakra) เทียมด้วยม้าจำนวนตั้งแต่ 1 - 2 - 4 และ 7 ตัว หรือ แม้กระทั่งมีจำนวนม้ามากมายสุดจะนับได้³⁹ จำนวนเหล่านี้นำมาซึ่งการตีความหมายและนัยต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจำนวนเจ็ดซึ่งอาจแสดงถึงลำแสงรัศมีทั้งเจ็ดอันเป็นต้นเค้ากำเนิดของดาวเคราะห์ทั้งเจ็ดดวง⁴⁰

³⁸Mahi,vettam, Puranic-Encyclopediadia (Delhi : Motilal Banarasidass, 1975), 55.

³⁹Rao, Elements of Hindu Iconography Vol.I part II, 302.

⁴⁰ได้แก่ พระจันทร์ อังคาร พุธ พฤหัส ศุกร เสาร์ และอาทิตย์ Ibid., 304-305.

3.3.5 เทพบริวาร

เทพบริวารหรือเทพผู้ช่วยของพระศุริยะ ได้แก่ ทัณฑนายกะ และ ปิงคละ ได้รับการกล่าวถึงในคัมภีร์สำคัญ เช่น คัมภีร์ภวิษยัต ปุราณะ (Bhavisyat Purana) โดยมีความสังเขปดังนี้

เมื่อครั้งพระศุริยะทรงใช้พลังจากลำแสงอันร้อนแรงปราบเหล่าอสูรร้าย แต่กลับถูกพวกอสูรโจมตีกลับ เหล่าเทพจึงได้ส่ง พระสกันทะ (Skanda) เทพเจ้าแห่งสงครามมาอยู่เบื้องซ้ายของพระศุริยะและส่ง พระอัคนี (Agni) เทพเจ้าแห่งไฟมาอยู่เบื้องขวาของพระศุริยะ

พระสกันทะ ได้รับสมญานามว่า “ทัณฑนายกะ” (Dandanayaka) หรือ “ทัณฑิ” (Dandi) หมายถึง ผู้ปราบคนชั่วในจักรวาล มีลักษณะเป็นชายหนุ่ม ถือไม้เท้า หรือ ดาบ โล่ และทวน รวมถึงสังข์ในบางครั้ง ส่วน พระอัคนี มีสมญานามตามวรรณะทองของพระองค์ว่า “ปิงคละ” (Pingala) มีลักษณะเป็นชายพุงพลุ้ย มีหนวดเครา ถือขวดน้ำหมึกและปากกา หรือ ใบปาล์มและกระดาด⁴¹

ประเภทเครื่องถือต่างๆ ของ “ทัณฑนายกะ” และ “ปิงคละ” นอกจากจะบ่งถึงคุณลักษณะสำคัญประจำองค์แล้วนั้น ส่วนหนึ่งน่าจะแสดงนัยบทบาทและเทวอำนาจของพระศุริยะโดยสันนิษฐานว่า สัญลักษณ์เชิง “ปัญญา” น่าจะแทนด้วยการบันทึกจดจาร และ สัญลักษณ์เชิง “คุ้มครองและป้องกัน” น่าจะแทนด้วยอาวุธ นอกจากนี้ อ.ดร.เชษฐ ติงสฤษดิ์ ได้แสดงทรรศนะว่า การถือขวดน้ำหมึกและปากกา อาจแทนถึง บันทึกการกระทำของมนุษย์ ส่วนไม้เท้าและอาวุธ อาจแทนถึง การลงโทษผู้กระทำผิด สอดคล้องกับแนวความคิดการเป็นเทวนั้่มจักรของพระศุริยะ⁴²

อย่างไรก็ดี บทบาทของพระศุริยะในช่วงปลายยุคปุราณะนั้น กลับทวีความซับซ้อนและน่าสนใจมากยิ่งขึ้นกล่าวคือ คัมภีร์ปุราณะบางเล่มได้พาดพิงถึง พระศุริยะว่าเป็นเทพองค์เดียวกันกับ พระวิษณุ พระพรหม พระอัคนี⁴³ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวความคิดการผนวกรวมพระศุริยะเข้ากับมหาเทพต่างๆ เช่น

- Martanda - Bhirava หรือ Siva - Bhaskara (พระศิวะ+พระศุริยะ)
- Surya - Brahma (พระศุริยะ+พระพรหม) (ภาพที่ 5)
- Surya - Narayana (พระศุริยะ+พระวิษณุ)

⁴¹Rao, Elements of Hindu Iconography Vol.I part II, 302.

⁴²สัมภาษณ์ อ.ดร.เชษฐ ติงสฤษดิ์, อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2 พฤษภาคม 2550.

⁴³Sheo Bahadur Singh, Bramanical Icons in Northern India (New Delhi : Sagar Publication,1977), 117-118.

- Surya – Brahma – Visnu - Siva (พระสุริยะ+พระพรหม +พระวิษณุ+พระศิวะ)

ทั้งนี้ไม่เพียงแต่การผนวกพระสุริยะรวมกับมหาเทพในศาสนาฮินดูเท่านั้น หากยังปรากฏการผนวกพระสุริยะเข้ากับพระโพธิสัตว์และองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าในพุทธศาสนาอีกด้วย⁴⁴

ลักษณะดังกล่าวยังสัมพันธ์กับการแสดงออกทางประติมานวิทยา เช่น รูปแบบกลุ่มประติมากรรม จาก Rajshahi ได้แก่ เทวรูป Surya - Narayana ซึ่งมี 3 เศียร 10 กร เทวรูป Surya – Siva หรือ Siva – Bhaskara (ภาพที่ 6) ซึ่งมี 3 พักตร์ โดยแต่ละพระพักตร์แสดงอารมณ์ต่างๆ กัน ได้แก่ สงบนิ่ง เกรี้ยวกราด และมีเมตตา ในกรทั้ง 10 นั้น ทรงอาวุธ สัญลักษณ์และมูทราต่างๆ รวมทั้งดอกบัว⁴⁵ นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงบริวารของพระสุริยะเพิ่มเติม อันได้แก่นางอัปสร ยักษ์ และพญานาค⁴⁶

น่าสังเกตถึง นัยการปรากฏของพระสกันทะและพระอัคนี รวมทั้งบริวาร ยักษ์ นาค นั้น ย่อมแสดงถึงการทวีความสำคัญของพระสุริยะซึ่งอาจเทียบเท่ามหาเทพสำคัญ รวมถึงการเป็นผู้ประทานชีวิตแก่สรรพสิ่งและความอุดมสมบูรณ์ในพืชพรรณธัญญาหาร แนวคิดนี้น่าจะสอดคล้องกับบทบาทความสำคัญในลัทธิการบูชาพระสุริยะที่เริ่มแพร่หลายยิ่งขึ้น

4. ลัทธิ การนับถือบูชา และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง

นับแต่สมัยคุปตะราวพุทธศตวรรษที่ 9 เป็นต้นมา การบูชาพระสุริยะมีความนิยมแพร่หลายมากยิ่งขึ้นและเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13⁴⁷ ทั้งนี้ทางอินเดียเหนือและแถบอ่าวเบงกอลดูเหมือนจะเป็นภูมิภาคที่มีความนิยม เคารพนับถือพระสุริยะอย่างมาก ดังปรากฏกลุ่มผู้บูชาพระสุริยะซึ่งเรียกตนเองว่า “เสาระ” (Saura) อันหมายถึง ผู้บูชาพระสุริยะ ใน “ลัทธิเสาระปะถะ” (Saurapathas sect) ภายใต้อิทธิพลที่ว่า พระสุริยะเป็นวิญญานสูงสุด ผู้สร้างจักรวาล รวมทั้ง

⁴⁴เช่น Surya-Buddha, Hari-Hara-Surya-Buddha, Surya- Lohesvara ดูใน Nagar, Surya and Sun cult , 15.

⁴⁵Nagar, Surya and Sun cult ,14.

⁴⁶ยักษ์ทำหน้าที่พิทักษ์รักษาพืชพรรณธัญญาหาร ส่วนนาคถือเป็นผู้ครอบครองผืนน้ำและบาดาล ทั้งสองมีหน้าที่พ้องกันในส่วนที่ว่านำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ ดูใน Ananda K.Coomaraswamy, Yaksas (New Delhi : munish manoharial publisher,1980), 2.

⁴⁷ดังความในจารึก Mandasor ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 11 ในรัชสมัยพระเจ้า Kumaragupta II และความในจารึกแผ่นทองแดงค้นพบที่ Indor (Bulandshahar) อุทิศโดย Devavisnu ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 11 เช่นกัน ดูใน T.K. Biswas and Bhogen Dra Jha, Gupta Sculpture (New Delhi : Books and Books,1985), 8.

ทรงเป็นวิญญานของสิ่งที่เคลื่อนไหวได้และเคลื่อนไหวไม่ได้ ลัทธิดังกล่าวแบ่งสาวกออกเป็น 6 ระดับชั้น โดยสาวกทั้งหมดต้องมีสัญลักษณ์ที่เรียกว่า “นามาน” (naman) ซึ่งได้จากสีแดงของไม้จันทน์ สวมพวงมาลัยดอกไมสีแดง รวมทั้งการท่อง หรือ กล่าวคำสรรเสริญพระสุริยะที่เรียกว่า “Surya Gayatri”⁴⁸ เป็นถ้อยคำ 8 พยางค์

มงคลชีวิตสำคัญของชาวอินเดียผู้นับถือในพระสุริยเทพมักเชื่อว่า จะต้องตื่นนอนในยามรุ่งเพื่อเฝ้ามองดูพระอาทิตย์สาดส่องแสงแรกแห่งวันพร้อมทั้งกล่าวคำสรรเสริญ และกระทำเช่นเดียวกันในยามเย็นเพื่อเป็นการอำลาแสงอาทิตย์สุดท้ายแห่งวัน เพื่อเฝ้ารอการเริ่มต้นใหม่ในวันต่อไป

งานเทศกาลในอินเดียที่จัดขึ้นเพื่อสรรเสริญและบูชาพระสุริยะมักกระทำราวปีละ 2-3 ครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งแถบอินเดียใต้ในหมู่ชาวทมิฬซึ่งได้จัดเป็นเทศกาลสำคัญเรียกว่า “ปองกาล” (Pongal) โดยเริ่มกระทำพิธีในฤดูเก็บเกี่ยวข้าวและพืชพันธุ์ในวันอาทิตย์แรกของเดือนสาม หรือ มีนาคม⁴⁹ เพื่อความเป็นมงคลในการเพาะปลูกใหม่ในฤดูกล่น้ำ

4.1 เทวาลัยพระสุริยะ

ปรากฏทั้งเทวาลัยที่อุทิศให้พระสุริยะโดยตรงและประเภทที่อุทิศให้กลุ่มเทพแสงอาทิตย์ โดยเทวาลัยพระสุริยะที่เมือง Multan, รัฐปัญจาบ, Chandrabhaga นับเป็นเทวาลัยพระสุริยะแห่งแรกๆ ความเคารพยำเกรงหลายหลักแสดงถึงความสำคัญของลัทธิดังกล่าวซึ่งแพร่หลายตามภูมิภาคต่างๆ ของอินเดียนับตั้งแต่สมัยคุปตะเป็นต้นมา โดยมีเทวาลัยสำคัญ เช่น Sun Temple ที่ Vikramapura , Sun Temple ที่ Katarmal Almora , Surya Temple ที่ Patan , Sun Temple ที่ Martanda เป็นต้น⁵⁰

ราวพุทธศตวรรษที่ 18 -19 เทวาลัยพระสุริยะซึ่งดูจะเป็นที่รู้จักอย่างมาก ได้แก่ เทวาลัยที่ Konarak (ภาพที่ 7) แคว้น Orissa ซึ่งสร้างด้วยแนวคิดการจำลองราชรถแห่งพระสุริยะเทียมด้วยม้า 7 ตัว อันแทนจำนวนวันทั้งเจ็ดใน 1 สัปดาห์ วงล้อจำนวน 24 วง สื่อถึงจำนวนชั่วโมงใน 1 วัน และจำนวนซี่งล้อทั้งหมดอันสื่อถึงวัน - เวลาใน 1 ปี⁵¹

5. พระสุริยะในฐานะเทพพระเคราะห์

ชาวอินเดียนับถือและยกย่องดาวเคราะห์ในระบบสุริยจักรวาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งดาวประจำ

⁴⁸Nagar, Surya and Sun cult, 350.

⁴⁹W.J. Wilkins, Hindu Mythology Vedic and Puranic (Calcutta : Rupa,1975), 33.

⁵⁰Nagar, Surya and Sun cult, 370.

⁵¹Singh, The Sun (in Myth and Art), 188-189.

วันทั้งเจ็ดในสัปดาห์ในนาม **เทพพระเคราะห์** หรือ **เทพนพเคราะห์** (Navagraha) ประกอบด้วย พระสุริยะ หรือ ะวิ (Surya or Ravi) พระจันทร์ หรือ โสมะ (Chandra or Soma) พระอังคาร (Bhauma) พระพุธ (Budha) พระพฤหัสบดี (Guru) พระศุกร์ (Sukra) พระเสาร์ (Sani) พระราหู (Rahu) และพระเกตุ (Ketu) มาเป็นเวลาช้านาน โดยพระสุริยะได้รับยกย่องในฐานะ **“ครหปติ” (Grahapati)** อันหมายถึง ราชาแห่งดาวเคราะห์ทั้งหลาย

การนับถือกลุ่มเทพพระเคราะห์เกี่ยวพันกับความเชื่อที่ว่า เทพเหล่านี้มีอำนาจเกี่ยวข้องกับโชคร้าย สามารถลิขิตชีวิตความเป็นไปของมนุษย์⁵² รวมถึงประทานความสุขสวัสดิ์ ความเจริญในโภคทรัพย์และความบริบูรณ์ในพืชพรรณธัญญาหาร⁵³

หลักฐานการบูชาเทพพระเคราะห์ในอินเดียปรากฏในรูปเคารพส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมและแผ่นศิลาจำหลักโดยยึดถือแบบแผนจากคัมภีร์ต่างๆ เช่น วิชาฤทธมโตร์ อคินปุราณะ อังศุมภาทกม ทั้งนี้ในทางรูปแบบศิลปกรรมพระสุริยะมักปรากฏในตำแหน่งแรกเสมอ (ภาพที่ 8) ติดตามด้วยหมู่เทพพระเคราะห์อีกแปดองค์ นอกจากนี้ยังปรากฏการแสดงเทพอื่นๆ เข้าร่วมด้วย เช่น พระคณปติ หรือ พระคณเศ พระพรหม (ภาพที่ 9-10) อาจแสดงถึงคติความเชื่อที่เพิ่มเติมเข้ามาเพื่อแสดงความสำคัญของหมู่เทพให้เด่นชัดขึ้น ทั้งนี้ศิลปกรรมเทพพระเคราะห์ไม่นิยมประดิษฐานแยกในเทวาลัยเป็นเอกเทศ โดยมักประดิษฐานร่วมในเทวาลัยหรือ ศาสนสถานในลัทธิต่างๆ ดังปรากฏการแพร่กระจายตามภูมิภาคต่างๆ ทั่วไปในอินเดีย

6. รูปแบบและประติมานวิทยา

ดังได้กล่าวมาแล้ว ถึงการพบหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับพระสุริยะตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา ซึ่งในระยะแรกมักปรากฏในเชิงสัญลักษณ์ ก่อนที่ความนิยมในรูปลักษณะมนุษย์จะเข้ามามีบทบาทอย่างมากในภายหลัง และสืบเนื่องต่อมาตามลำดับ

6.1 สัญลักษณ์เกี่ยวกับพระสุริยะ

แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มสำคัญ ดังนี้

- (1) **สัญลักษณ์วัตุ** ได้แก่ สวัสติกะ (Svastika) ซึ่งประกอบด้วยเส้นเฉียงปลายหักตรงตัด

⁵² ดังปรากฏ การบูชาเทพพระเคราะห์ในอินเดีย บางกรณีมักกระทำเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย หรือ โชคร้าย คล้ายกับเป็นการทำพิธีสะเดาะเคราะห์ ดูใน W.J. Wilkins ,Hindu Mythology Vedic and Puranic (Calcutta : Rupa,1983), 431.

⁵³ Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 5th ed. (New Delhi : Munishiram Manoharlal, 2002), 443.

กัน 2 เส้นในลักษณะกากบาทสื่อถึงอิสระเสรี, สัญลักษณ์แห่งการโคจรของแสงอาทิตย์⁵⁴ (ภาพที่ 11) กงจักร วงล้อ แผ่นทองกลม และรูปทรงกลมมีรัศมีรอบ เป็นต้น

(2) สัตว์และพืชสัญลักษณ์ ดังแนวคิดเกี่ยวกับรูปลักษณะของพระสุริยะในสมัยพระเวท ซึ่งมักเปรียบเทียบในเชิงความหมายลักษณะกายภาพว่า มีความงามสง่าดั่งนกสีแดง เช่น นก อินทรี เหยี่ยว นกยูง หรือ ครุฑ ที่บินไปในท้องฟ้า รวมทั้งพละกำลังที่เต็มเปี่ยมดั่งวัวหนุ่ม หรือ ม้าชั้นดีสีขาวสว่าง ส่วนพืชที่มักใช้เป็นสัญลักษณ์ คือ ดอกบัว⁵⁵

ดังปรากฏใน กลุ่มภาพเขียน-ภาพสลักบนเพิงผา ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมักใช้สีแดงเป็นหลักเพื่อสื่อถึงดวงอาทิตย์และสัญลักษณ์แห่งชีวิต เช่น ภาพเขียนสีบนเพิงผาที่ Singhanpur (Raigarh area), Sitakhadi (Chambal valley), Burzaham ใน Kashmir⁵⁶ รวมทั้ง กลุ่มตราประทับดินเผา ชิ้นส่วนของเครื่องปั้นดินเผา เครื่องมือเครื่องใช้ วัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ ดังปรากฏในเมืองสำคัญ เช่น ฮาร์ป้า (Harrappa) โมहनโจดาโร (Mohenjodaro)⁵⁷ (ภาพที่ 12) อีกทั้ง เหรียญโบราณ ตอกลายและหล่อพิมพ์ซึ่งพบในหลายพื้นที่ (ภาพที่ 13)

รูปแบบที่นิยมมักเป็นการเลียนแบบลักษณะกายภาพของอาทิตย์อย่างง่าย ได้แก่ ดวงกลม มีรัศมีกระจายออกเป็นเส้นๆ โดยรอบ อีกทั้งพบในอีกหลายรูปแบบ เช่น เส้นรัศมีมีลักษณะพลิ้วไหวคล้ายเปลวไฟต้องลมลู่ไปกับทรงกลม, แสดงรัศมีเป็นเพียงจุดเล็กๆ, ความนิยมแสดงในรูปแบบอาทิตย์เพียง“ครึ่งดวง” กำลังลับเหลี่ยมฟ้าโดยมีรัศมีประกอบ, รูปลักษณะคล้ายดวงตา รวมทั้งลายเส้นตรงหลายเส้นมุ่งเข้าตัดกันจนคล้ายกับรูปร่างมนุษย์ก็ปรากฏเช่นกัน

6.2 ประติมากรรมพระสุริยะสมัยต่างๆ

6.2.1 สมัยแรกเริ่ม (ช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-6)

ประติมากรรมในระยะนี้ยังคงมีความใกล้เคียงกับกลุ่มข้างต้น คือ มักปรากฏในเหรียญตรา ชิ้นส่วนเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งพบในหลายแห่ง เช่น เมือง Bodhagaya, Bhaja, Lala Bhagat และAnatagumpha เป็นต้น ดังในเหรียญโบราณพระสุริยะจะทรงรถเทียมม้า 4 ตัว พระหัตถ์ซ้าย

⁵⁴Shatrughna, Singh, Early coins of North-India an Iconographic study (New Delhi : Janaki Prakashan, 1984), 66.

⁵⁵Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 432.

⁵⁶Singh, Early coins of North-India an Iconographic study, 22.

⁵⁷Marshall, J. Mohenjodaro and Indus Civilisation, Pl. LXXXVIII, fig.7. and Wheeler, R.E.M. "Harrappa", Ancient India. No.3 Pl.XIV, fig.9. อ้างถึงใน Nagar, Surya and Sun cult, 143.

ทรงถือบังเหียน พระหัตถ์ขวาทรงถือดอกบัว จัดเป็นรูปแบบพื้นเมืองของอินเดียโบราณ

ขึ้นส่วนเครื่องปั้นดินเผาสมัยราชวงศ์โมริยะ (พุทธศตวรรษที่ 3-4) พบที่เมืองปัตนะ (Patna) แสดงพระสุริยะประทับยืนบนรถเทียมม้า 4 ตัว โดยมีพระอรุณทำหน้าที่เป็นสารถี⁵⁸ (ภาพที่ 14)

ภาพสลักนูนต่ำบนรื้อหิน เมือง Bodhagaya แสดงพระสุริยะประทับนั่งถือสายบังเหียน บังคับราชรถล้อเดียวเทียมด้วยม้า 4 ตัว ด้านข้างชนาบด้วยเทพีอุษา -ปรัตยูษา กำลังโองคั่นธนู เพื่อขับไล่ความมืด⁵⁹ (ภาพที่ 15)

นักวิชาการหลายท่านได้ตั้งข้อสังเกตถึง“รูปแบบสุนทรียศาสตร์บางประการในประติมากรรม สุริยะช่วงก่อนคริสตกาลว่า อาจสัมพันธ์หรือสะท้อนถึงอิทธิพลจากศิลปะกรีกสมัย Hellenistic”⁶⁰ โดยเฉพาะแบบแผนการประทับบนราชรถ จำนวนม้าที่ปรากฏ นั้นเทียบได้กับภาพสลักนูนต่ำ Helios หรือ Apollo ของกรีก (ภาพที่ 16) หากแต่การมีบริวารสตรีชนาบข้างพระสุริยะนั้นกลับ เป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏในศิลปะกรีก จึงอาจเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงความเป็นพื้นถิ่นเฉพาะของอินเดียเอง

อาจสรุปลักษณะสำคัญของประติมากรรมพระสุริยะในระยะแรกเริ่มได้ดังนี้

-พระสุริยะมักทรงพระมาลาทรงเตี้ยแบน ลักษณะคล้ายหมวกเหล็กสำหรับการออกศึก

ในส่วนของฉลองพระองค์ยังไม่ปรากฏรายละเอียดชัดเจน

-มักทรงขับราชรถด้วยพระองค์เอง ส่วนการแสดงพระอรุณเป็นสารถีพบบ้างในบางส่วน

-จำนวนม้าเทียมราชรถมักมีอย่างน้อย 2 ตัว แต่ไม่เกิน 4 ตัว และราชรถมักมีล้อเดียวเสมอ

-มักปรากฏแวดล้อมด้วยเทพีเพียง 2 องค์ ทำหน้าที่ยิงธนูเพื่อขับไล่ความมืด

6.2.2 สมัยราชวงศ์กุษาณะ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 7-10

ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 5 เป็นต้นมา ความเชื่อและแบบแผนการบูชาเทพแห่ง แสงอาทิตย์ และพระสุริยะ ได้รับอิทธิพลจากเหล่านักบวชศกะทวีป ผลพวงจากอิทธิพลดังกล่าว สะท้อนสู่ “ลักษณะประติมานวิทยา” อันได้แก่ เครื่องแต่งกายชนจากศกะทวีปและชนทางเหนือของ อินเดียที่เรียกว่า อุติชยา-เวศ (Udichya-Vesa) หรือ อินโด-ซีเถียน ประกอบด้วย เสื้อคลุมยาว (Tunic) กางเกงขายาว รองเท้าบู๊ทสูงที่ดูหนาและหนัก⁶¹ นอกจากนี้ยังสวมพระมาลาทรงเตี้ยแบน คล้ายหมวกเหล็กสำหรับออกศึก สวมเครื่องประดับเช่น สร้อยคอ ต่างหู โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคงไว้ ซึ่งสัญลักษณ์สำคัญ “สายอวยังคะ”

⁵⁸Singh, *Brahmanical Icons in Northern India*, 118-119.

⁵⁹Ibid., 119.

⁶⁰ดังตัวอย่างพรรณนาของ Cunningham อ้างถึงใน Nagar, *Surya and Sun cult*, 149.

⁶¹Singh, *Brahmanical Icons in Northern India*, 120.

ตัวอย่างที่น่าสนใจ ได้แก่ ประติมากรรมพระสุริเยะสลักจากหินชนวนสีดำ พบแถบคันธาระ แสดงพระสุริเยะทรงพระบาทปฐพี ประทับบนราชรถล้อเดียวเทียมม้า 4 ตัว ด้านข้างทั้งสองปรากฏสตรียืนขนานข้างละองค์⁶² (ภาพที่ 17)

ประติมากรรมพระสุริเยะจากเมืองมถุรา⁶³ จลองพระองค์แบบอินโดซีเทียน ประทับนั่งบนราชรถล้อเดียวเทียมด้วยม้า 4 ตัว พระหัตถ์ขวาถือดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายถือดาบสั้น หากแต่ลักษณะพิเศษที่น่าสนใจยิ่งแตกต่างไปจากกลุ่มประติมากรรมพระสุริเยะโดยมาก คือ บริเวณพระอังสาทั้งสองของพระสุริเยะมี “ปีก” ขนาดเล็กยื่นออกมา ชวนให้นึกถึงแนวคิดในสมัยพระเวทที่เปรียบเทียบว่า พระสุริเยะเปรียบดั่งนกที่่องเที่ยวไปในอากาศ อาจเป็นแนวคิดเช่นเดียวกับประติมากรรมพระสุริเยะสมัยหลังคุปตะขึ้นหนึ่งซึ่งมีปีกเช่นกัน (ภาพที่ 18)

ความนิยมในการสร้างศิลปกรรมพระสุริเยะได้ทวีมากยิ่งขึ้นในช่วงหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประติมากรรมลอยตัว (ภาพที่ 19) สอดคล้องกับความสำคัญในช่วงปุราณะ เช่น คัมภีร์ประเภทปุราณะ ศิลปศาสตร์ สัมหิตา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

คัมภีร์พฤษส์มหิตา (Brhatsamhita) บรรยายว่า พระสุริเยะทรงจลองพระองค์แบบผู้เร่ร่อนหรือชาวพื้นเมืองทางเหนือของอินเดีย สวมเสื้อคลุมปกปิดตั้งแต่ส่วนอกยาวจรดเท้า สวมมงกุฏ พระหัตถ์ทั้งสองถือดอกบัวที่มีก้านยาว สวมเครื่องประดับ เช่น ต่างหู สายสร้อยยาว และคาดเข็มขัด อวยงคะ หากแต่ไม่ได้กล่าวถึงราชรถและบริวารต่างๆ แต่อย่างใด⁶⁴

คัมภีร์วิษณุธรรมโมตตระ (Visnudharmottara) บรรยายว่า พระสุริเยะ มี 4 กร จลองพระองค์แบบผู้เร่ร่อนหรือชาวพื้นเมืองทางเหนือของอินเดีย คาดสายอวยงคะ สวมเครื่องประดับต่างๆ สวมพวงมาลัยดอกไม้มัน ประทับบนราชรถล้อเดียวเทียมด้วยม้า 7 ตัว ขับโดยพระอรุณ มีบริวารแวดล้อมคือ ทัณฑนนายกะ อยู่เบื้องซ้าย ส่วนปิงคละ อยู่เบื้องขวา แวดล้อมด้วยเหล่าไอรส คือ เรวันตะ ยม มนุ (แฝด) และเหล่าชายา คือ ราชญี นิษุภา ฉายา และสุวรรจสา⁶⁵

คัมภีร์อัคนีปุราณะ (Agni Purana) และ คัมภีร์คิลปรัตน (Silparatana) บรรยายว่า พระสุริเยะมี 2 กร ถือดอกบัวระดับพระอังสาประทับนั่งบนปัทมาสน์บนราชรถล้อเดียวที่เทียมด้วย

⁶²Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 434.

⁶³ดังตัวอย่างประติมากรรมสุริเยะ หมายเลข D.46 ใน พิพิธภัณฑ์เมืองมถุรา (Mathura Museum) ดูใน Nagar, Surya and Sun cult, 135.

⁶⁴Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 437.

⁶⁵Nagar, Surya and Sun cult, 65-66.

ม้า 7 ตัว โดยมีพระอรุณเป็นสารถี และมีบริวารอื่นๆ ประกอบ คือ อุษา ปรีตยสา ปิงคละ และทันทายกะ ปรากฏอยู่เบื้องขวาและซ้ายตามลำดับ รวมทั้งเหล่าชายา ราชณีและนิษกุภา⁶⁶

อาจสรุปลักษณะสำคัญของประติมากรรมพระสุริเย สมัยราชวงศ์กุษาณะ ได้ดังนี้

- พระสุริเยะมีพระเศียรยาวปรกพระอังสา ค่อนข้างหยักเป็นคลื่น หรือ วนม้วนเป็นเกลียว บางชิ้นแสดงพระมัสสุ (ภาพที่ 20) ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเกียน หรือ สวมเสื้อคลุมยาวดูหนาหนักคล้ายเสื้อเกราะ ทรงพระมาลาคล้ายหมวกเหล็ก เตี้ยแบน

- พระหัตถ์ขวามักถือ ดอกบัว หรือ ไม้พลอง ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือดาบสั้นหรือไม้เท้า บางครั้งทรงถือดอกบัวทั้งสองพระหัตถ์สูงระดับพระอังสา

- ปรากฏทั้งแบบประทับนั่งบนราชรถซึ่งเทียมม้าจำนวน 2 – 4 ตัว โดยจำนวนม้านี้พบว่าเพิ่มจำนวนเป็น 7 ตัว บ้างในบางชิ้น รวมทั้งการปรากฏพระสุริเยะแบบประทับนั่งยอง โดยไม่แสดงราชรถ แต่มีม้าประกอบด้านข้างเป็นสัญลักษณ์แทนราชรถ

- โดยมากนิยมปรากฏเพียงองค์พระสุริเยะ หรือ ปรากฏร่วมกับราชรถ หรือ พระอรุณเทพเทวีอุษา-ปรีตยสา ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9 ซึ่งคาบเกี่ยวกับยุคคุปตะจึงเริ่มปรากฏบริวารแวดล้อมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ปิงคละ” และ “ทันทายกะ”

6.2.3 สมัยคุปตะ และหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-14)

ส่วนการบูชานับถือพระสุริเยะยังคงมีความนิยมอย่างสืบเนื่อง และทวีบทบาทยิ่งขึ้น ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 สอดคล้องกับจำนวนประติมากรรมพระสุริเยะที่เพิ่มมากยิ่งขึ้น

ความเปลี่ยนแปลงสำคัญทางประติมานวิทยาที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ คือ การปรับลดลักษณะที่สะท้อนถึงอิทธิพลจากต่างชาติ เช่น การแต่งกาย สุนทรีภาพ และได้เพิ่มรูปแบบความเป็นพื้นเมืองของอินเดียเข้ามาแทนที่⁶⁷ หากแต่ลักษณะโดยรวมยังคงยึดถือแบบแผนจากคัมภีร์เป็นสำคัญ ดังตัวอย่างคัมภีร์ที่แสดงถึงการปรับเปลี่ยนและผสมผสานความเป็นพื้นถิ่น เข้ากับอิทธิพลที่ได้รับจากต่างชาติ เช่น

คัมภีร์อังศุมทเภทาคม (Amsubhedagama)และ คัมภีร์สุประเภทาคม(Supra-bhedagama) บรรยายว่า พระสุริเยะมี 2 กร สวมกรันทมงกุฎ มีประภาวลืออยู่เบื้องหลัง สวมเครื่องประดับ เช่น ต่างหู สร้อยคอ ฉลองพระองค์แบบผู้เร่ร่อนหรือชาวพื้นเมืองทางเหนือของ

⁶⁶Singh, *Brahmanical Icons in Northern India*, 121-122.

⁶⁷อย่างไรก็ดี เราพบว่ากลุ่มประติมากรรมสมัยราชวงศ์กุษาณะบางส่วนจากเมืองมถุรา เริ่มมีการผสมผสานลักษณะดังกล่าวบ้างแล้ว ดูใน Banerjea, *The Development of Hindu Iconography*, 435.

อินเดีย คล้องสายยัชโญปวีต ถือดอกบัวระดับพระอังสา ประทับยืนบนปัทมาสนซึ่งวางอยู่บนราชรถล้อเดียวที่เทียมด้วยม้า 7 ตัว โดยมีพระอรุณเป็นสารถี มีอุษาและปรัตยูษาขนาบด้านข้าง⁶⁸

อาจสรุปลักษณะสำคัญของประติมากรรมพระสุริยะ ช่วงสมัยคุปตะ-หลังคุปตะ ได้ดังนี้

-พระสุริยะมีพระเศวตยาวปกพระอังสาและค่อนข้างหยักเป็นคลื่น หรือ วนม้วนเป็นเกลียว พระพักตร์อ่อนหวาน ไม่ปรากฏพระมัสสุอีกต่อไป จึงทำให้ดูอ่อนเยาว์ มีเมตตามากยิ่งขึ้น

-สวมกิริฎมงกุฎทรงสูง บางครั้งพบกรัณทมงกุฎบ้างเช่นกันแต่ไม่มากนัก มีประภามณฑลเบื้องหลังพระเศียร

-ฉลองพระองค์แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ แบบอินโด - ชิเทียน (ภาพที่ 21) และแบบอินโด-ชิเทียน ผสมผสานความเป็นพื้นเมือง (ภาพที่ 22) โดยเปลี่ยนจากการสวมเสื้อคลุมยาวเป็นการเปลือยพระวรกายท่อนบน สวมทับด้วยเครื่องประดับต่างๆ แบบพื้นเมืองนับแต่ กุณฑล สร้อยคอ แขนๆ ประดับเพชรพลอย บางครั้งคล้องสายยัชโญปวีต ส่วนช่วงล่างนุ่งผ้าโรตีเรียบยาวตั้งแต่ช่วงเอวลงมา คาดทับด้วยสายอวยังคะและเข็มขัดเพชรพลอย บางครั้งสะพายดาบสั้นไว้ทางซ้ายของพระวรกาย หากยังคงฉลองพระบาทนู้ทที่สูงถึงใต้พระขงษ์

-พระหัตถ์ทั้งสองทรงดอกบัวที่กำลังแย้มหรือบานเต็มที่ โดยปรากฏทั้งเป็นช่อกลุ่มและดอกเดี่ยวมีก้านยาวทรงถือในความสูงระดับพระโสณขึ้นไปจนกระทั่งถึงพระอังสา หรือ พระพักตร์ หากแต่บางกรณีทรงถือไม้พลองในพระหัตถ์ขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือดาบสั้น บางครั้งถือกริชก็มี

-มักประทับบนราชรถเทียมม้า 7 ตัว เสมอ โดยมีพระอรุณ เป็นสารถี

-จำนวนบริวารแวดล้อมเพิ่มขึ้นมากมายทั้งเทพ – เทพี บรรดาโอรสและชายา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทพบริวารปิงคละ – ทณที ซึ่งจะปรากฏเสมอตั้งแต่ช่วงนี้เป็นต้นไปและมักแต่งกายสัมพันธ์กับพระสุริยะเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฉลองพระบาทนู้ท ซึ่งกรณีนี้รวมถึงกลุ่มเทพีชายา และโอรส-ธิดา ด้วย

6.3 ประติมากรรมพระสุริยะทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

แถบแคว้นเบงกอล พินาร์ และโอริสสา ในสกุลช่างปาละ-เสนะ มักนิยมสร้างประติมากรรมพระสุริยะเป็นงานกึ่งลอยตัวที่มีแผ่นเบื้องหลังรูปประกอบเสมอ ลักษณะสำคัญมีดังนี้

- นิยมแสดงความเป็นพื้นเมืองอินเดีย โดยเฉพาะเอกลักษณ์ในสกุลช่างปาละ เช่น กิริฎมงกุฎทรงสูงแบบมีเทริดประกอบด้วยทรงสามเหลี่ยมจำนวน 3-5 แผ่น ทางด้านหน้าและด้านข้าง, สวมกุณฑลขนาดใหญ่และประดับดอกไม้ที่พระกรรณ, สวมเครื่องประดับหรือสายคาดพระอุระที่

⁶⁸Singh, Brahmanical Icons in Northern India, 121.

เรียกว่า กัญจุกะ (Kancuka) คล้องสายัณย์รูปวีตขนาดใหญ่ รวมถึงการเพิ่มเครื่องประดับอีกมากมาย และยังคงลักษณะความเป็นต่างชาติ คือ การสวม “ฉลองพระบาทนุฑ” (ภาพที่ 23 - 24)

- การทรงดอกบัวบานอย่างเต็มทีในพระหัตถ์ทั้งสอง ในความสูงระดับพระโสณขึ้นไปจนกระทั่งถึงพระอังสา หรือ พระพักตร์

- นิยมแสดงกลุ่มบุคคลจำนวนมากแวดล้อมทั้งทางด้านหน้าและด้านข้างพระวรกาย ได้แก่ ปิงคละ ทนทนายกะ, การเพิ่มจำนวนชายาจาก 2 องค์ เป็น 4 องค์ ได้แก่ ราชินี นิษุภา ฉายา และสุวรรณา, ไอรส-ธิดา, การปรากฏ “ภูมิตวี มหาเศวตะ” (Mahasveta) เทพีแห่งพื้นดิน⁶⁹ ในตำแหน่งกึ่งกลางระหว่างใต้พระขงส์พระสุริยะลงมา และกลุ่มบุคคลเฝ้าถวายอัญชลี

- มักประทับยืนบนราชรถล้อเดียวเทียมม้า 7 ตัว

นอกจากนี้การตกแต่งแผ่นเบื้องหลังประติมากรรม ได้มีการสรรค์สร้างในรูปแบบต่างๆ ซึ่งน่าจะบ่งถึง คติความเชื่อ บทบาท แนวคิดบางประการ และความสำคัญของการบูชาพระสุริยะในพื้นที่แถบนี้ เช่น

- แสดงกลุ่มอาทิตย์เทพ 11 องค์ หรือ กลุ่มเทพพระเคราะห์ 8 องค์⁷⁰ หรือ กลุ่มอัฐฤทิศปาละ ในสัดส่วนขนาดเล็กจัดวางขนานด้านข้าง หรือ ด้านบน ตลอดจนรายล้อมพระสุริยะ โดยการจัด

วางตำแหน่งนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนของชุดเทพและจำนวนของกลุ่มบุคคลตามต้องการ (ภาพที่ 25)

- การแสดงพระพรหม พระมเหศวระ และพระวิษณุ เหนือประภามณฑล (ภาพที่ 26)

- การแสดงเทพยดาพร้อมชุมนุม บุคคลขนาดเล็กในลักษณะถวายความเคารพแทบพระบาท

- การนิยมแสดงฉัตรขนาดใหญ่อยู่เบื้องบน เหนือประภามณฑล รวมถึงการปรากฏเปลวไฟหลายชั้นเบื้องหลังพระสุริยะ

รูปแบบการปรากฏของกลุ่มบริวารและปวงเทพดังกล่าว นอกจากจะบ่งถึงเอกลักษณ์ในสกุลช่างแล้ว ยังน่าจะชี้ให้เห็นถึงบทบาทความสำคัญแห่งพระสุริยะที่มีอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้ความเชื่อของลัทธิไศวระ รวมถึงนัยของการเป็นเจ้าแห่งดวงดาว

⁶⁹การปรากฏของภูมิตวี มหาเศวตะ นี้พบในความจากคัมภีร์ตามพาราณาสะ และ ภวิษยัต ปุราณะ ดูใน Haque, Bengal sculptures, 180.

⁷⁰ความสัมพันธ์และประติมากรียาตั้งกล่าวปรากฏในความจากคัมภีร์วิษณุธรรมโมตตระ ในส่วนที่ว่า พระสุริยะ คือราชาแห่งดวงดาว นอกจากนี้ประติมากรรมลักษณะดังกล่าวขึ้นหนึ่งนั้นยังมีจารึกข้อความว่า “ผู้ปัดเป่า บำบัดโรคภัย” จึงอาจแสดงถึงบทบาทที่ไม่แตกต่างกันของพระสุริยะในฐานะมหาเทพและราชาแห่งดวงดาว ดูใน Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 440.

6.4 ประติมากรรมพระสุริยะทางภาคตะวันตก

มีรูปแบบแตกต่างจากทางตะวันออกเฉียงเหนือเล็กน้อย โดยมีรูปแบบไม่ยึดติดแบบแผนมากนัก เช่น ประติมากรรมนูนต่ำพระสุริยะที่ Ellora สวมกิริฎมงกุฏ มีประภามณฑล ทรงช่อดอกบัวในพระหัตถ์ทั้งสอง (ภาพที่ 27) บางครั้งไม่ได้ฉลองพระองค์แบบสมัยราชวงศ์กุษาณะ สายอวยงจะยังคงเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่ปรากฏ⁷¹

6.5 ประติมากรรมพระสุริยะทางภาคใต้

นับว่ามีความแตกต่างจากภูมิภาคต่างๆของอินเดียค่อนข้างเด่นชัด ดังมีรายละเอียดและการปรับเปลี่ยนสำคัญดังนี้

-แสดงลักษณะความเป็นพื้นเมืองอินเดียอย่างแท้จริง โดยเฉพาะแบบแผนการประดับแบบอินเดียได้ เช่น กรันทมงกุฏ ประภามณฑลทรงกลมเรียบหลังพระเศียร สวมเครื่องประดับอย่างมากมาย เช่น สร้อย กุณฑล รวมทั้ง “อุทร-พันธะ” (Udara-bandha) เข็มขัดขนาดใหญ่ สวมบริเวณใต้พระอุระเหนือพระโสณี (เอว) เสมอ คล้องสายยัชโญปวีต รวมทั้งมักนิยมเปลือยพระบาท หากสวมเครื่องประดับบริเวณหน้าพระบาทจำพวกสายกระดิ่งขนาดเล็ก (ภาพที่ 28-31)

- พระสุริยะมักนิยมประทับยืนบนปัทมาสน์ ทรงยกพระหัตถ์ทั้งสองขึ้นในระดับพระอังสา ถัดดอกบัวครึ่งตูมครึ่งบาน หรือ ดอกบัวตูมข้างละดอก แตกต่างจากทางแถบอินเดียเหนือที่พระหัตถ์ทั้งสองจะยกขึ้นสูงในระดับพระโสณี หรือ ข้อมคอ และเป็นดอกบัวบานเต็มที่ ซึ่งมีทั้งดอกเดี่ยวและช่อกลุ่ม หรือ ดอกบานและตูมอยู่ร่วมกัน

- มักไม่ปรากฏบริวารแวดล้อม หรือ หากมีก็เป็นส่วนน้อยเฉพาะบริวารที่สำคัญเท่านั้น เช่น เทพอุษา ปรตยูษา ปิงคละและทณทนายกะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะหลังมักไม่นิยมแสดงบริวารและราชรถประกอบ

บทบาทความสำคัญของพระสุริยะในปัจจุบัน แม้จะไม่รุ่งเรืองเป็นที่แพร่หลายเช่นในอดีต หากแต่ยังคงความสำคัญในฐานะเทพชั้นรอง ดังจะเห็นได้จากการคงไว้ซึ่งการบูชาและการจัดพิธีกรรมเช่นสรง งานเทศกาลสำคัญ อย่างไรก็ตาม บทบาทในด้านการเป็นเทพพระเคราะห์นั้น ยังคงได้รับการบูชานับถือทั่วไป ดังปรากฏรูปเคารพ หรือ แผ่นศิลาจำหลักเทพพระเคราะห์ซึ่งประดิษฐานในเทวาลัย หรือ ศาสนสถานหลายแห่งกระจายตามภูมิภาคต่างๆ ในอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคตะวันออก⁷²

⁷¹Nagar, Surya and Sun cult, 169.

⁷²Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 443.